

Державне підприємство Український науково-дослідний інститут
медицини транспорту

ВІСНИК

МОРСЬКОЇ МЕДИЦИНИ

Науково-практичний журнал
Виходить 4 рази на рік

Заснований в 1997 році. Журнал є фаховим виданням для публікації основних
результатів дисертаційних робіт у галузі медичних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 (додаток 4) від 02.07.2020 р.)
Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18428-7228ПР

№ 2 (103)
(квітень - червень)

33. Buttriss JL, Lanham-New SA. Is a vitamin D fortification strategy needed? *Nutr Bull.* 2020 Jun;45(2):115-122. doi: 10.1111/nbu.12430. Epub 2020 May 18. PMID: 32536809; PMCID: PMC7276911. URL:<https://doi.org/10.1111/nbu.12430>

34. Saternus R, Vogt T, Reichrath J. A Critical Appraisal of Strategies to Optimize Vitamin D Status in Germany, a Population with a Western Diet. *Nutrients.* 2019;11(11):2682. Published 2019 Nov 6. doi:10.3390/nu11112682

35. Corsello A, Spolidoro GCI, Milani GP, Agostoni C. Vitamin D in pediatric age: Current evidence, recommendations, and misunderstandings. *Front Med (Lausanne).* 2023;10:1107855. Published 2023 Mar 16. doi:10.3389/fmed.2023.1107855

Внесок авторів/ authors' contribution: Концептуалізація (Шанигін А.В., Бабієнко В.В.), методологія (Бабієнко В.В.), формальний аналіз (Шанигін А.В., Бабієнко В.В., Рожнова А.М.), керування даних (Шанигін А.В., Бабієнко В.В.), формування висновків (Шанигін А.В., Бабієнко В.В., Рожнова А.М.), написання статті (Шанигін А.В.). Всі автори прочитали й погодились з опублікованою версією рукопису.

Фінансування /Funding:

Це дослідження не отримало зовнішнього фінансування.

Заява про доступність даних / DataAvailabilityStatement

Вся інформація знаходиться у відкритому доступі.

Подяка /Acknowledgments

Автори висловлюють подяку за сприяння написанню роботи науковим колективам своїх закладів

Конфлікт інтересів /ConflictsofInterest Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Робота надійшла до редакції 29.04.2024 року.

Рекомендована до друку на засіданні редакційної колегії після рецензування.

УДК 615.219-57.36:355.46

DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.12688404>

¹Ю. О. Асєєва, ²К. В. Аймедов, ¹А. М. Яцишина

ВПЛИВ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС БОЙОВИХ ДІЙ

¹Одеського національного економічного університету

²Клініка Віта-Сана

Authors' Information

Асєєва Ю. О. : ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3086-3993>

Аймедов К. В. : ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2577-0151>

Яцишина А.М.: ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7283-9038>

Summary. Asieieva Yuliia, Aymedov Constantyne, Yatsyshyna Anastasia. **THE IMPACT OF PSYCHOACTIVE SUBSTANCES ON THE PSYCHOLOGICAL STATE OF MILITARY PERSONNEL DURING COMBAT OPERATIONS.** – *The Odessa National Economic University, Vita-Sana Clinic; e-mail: dgyliia.as@gmail.com.* The article presents a theoretical and methodological analysis of scientific works with the aim of determining the impact

of psychoactive substances on the psychological state of military personnel during combat operations. The world experience is considered and the results of world and Ukrainian empirical studies on the use of psychoactive substances during combat operations are analyzed. World statistics on the use of psychoactive substances by military personnel during and after service are presented. Psychoactive substances and their use are considered by the authors as a violation of military discipline and can have negative consequences for the physical health of military personnel. It is emphasized that the issue of the number of prescription painkillers prescribed to wounded and sick servicemen was discussed, especially during the transition to demobilization for health reasons. Many veterans have unique pain-related problems: two-thirds reported experiencing pain. More than 9% reported experiencing severe pain, compared to 6.4% of non-veterans, which increases the risk of accidental overdose on opioid pain medications. Analyzing the results of scientific, theoretical and practical developments, it becomes clear that the use of psychoactive substances has various consequences, including a decrease in physical and mental readiness for combat, the ability of servicemen to make objective decisions and assess situations. It can cause risks to their and command security; physical illness, mental disorders and addictions; violations of military discipline and standards of professional behavior. This can lead to disciplinary measures and negative impact on team relations; substance use can affect the personal life of military personnel, including family relationships and social contacts. Thus, substance use among military personnel is a serious problem that can have a wide range of negative consequences for both individual servicemen and women and for military units as a whole.

Key words: psychoactive substances, combat operations, military discipline, trauma, stress, psychological state, mental health

Реферат. Асєєва Ю. О., Аймедов К. В., Яцишина А. М. **ВПЛИВ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС БОЙОВИХ ДІЙ.** У статті авторами здійснено теоретико-методологічний аналіз наукових праць, з метою визначення впливу психоактивних речовин на психологічний стан військовослужбовців під час бойових дій. Розглянуто світовий досвід та проведено аналіз результатів світових та українських емпіричних досліджень, щодо визначення застосування психоактивних речовин під час бойових дій. У роботі відзначено світову статистику щодо вживання психоактивних речовин військовим персоналом, під час несення служби або коли залишає її. Психоактивні речовини та їх вживання розглядається авторами, як порушення військової дисципліни і може мати негативні наслідки для фізичного здоров'я військових. Підкреслено, що обговорювалося питання щодо кількості рецептурних знеболюючих препаратів, які виписують пораненим і хворим військовослужбовцям, особливо під час переходу на звільнення за медичною допомогою. Багато ветеранів мають унікальні проблеми, пов'язані з болем, при цьому дві третини повідомляють, що відчувають біль. Понад 9% повідомили, що відчувають сильний біль, у порівнянні з лише 6,4% неветеранів, що піддає їх більшому ризику випадкового передозування опіоїдних знеболювальних. Аналізуючи результати науково-теоретичних та практичних надбань, стає зрозумілощо вживання психоактивних речовин має різноманітний вплив, який включає: зниження фізичної та психічної готовності до бойових дій; можливість військовослужбовців приймати об'єктивні рішення та оцінювати ситуації. Це може викликати ризики для їхньої та командної безпеки; фізичні захворювання, психічні порушення та залежності; порушення військової дисципліни та стандартів професійної поведінки. Це може призвести до дисциплінарних заходів та негативного впливу на відносини у колективі; вживання психоактивних речовин може впливати на особисте життя військових, включаючи сімейні взаємини та соціальні контакти. Отже, вживання психоактивних речовин серед військовослужбовців є серйозною проблемою, яка може мати широкий спектр негативних наслідків як для індивідуальних військових, так і для військових підрозділів в цілому.

Ключові слова: психоактивні речовини, бойові дії, військова дисципліна, травма, стрес, психологічний стан, психічне здоров'я

Актуальність. Тема впливу психоактивних речовин (ПАР) на психологічний стан військовослужбовців під час бойових дій, є дуже актуальною і важливою з психологічної, медичної та стратегічної точок зору. Ось деякі аспекти, які варто врахувати:

- По перше, військова готовність і безпека (використання ПАР (наприклад, наркотиків, алкоголю) може серйозно підірвати військову готовність. Вони можуть впливати на реакційність, координацію рухів, швидкість прийняття рішень та загальний фізичний стан;

- по друге, психологічний стан військових (військовослужбовці часто переживають стресові ситуації, а вживання психоактивних речовин може бути спробою самолікування або засобом впорядкування зі стресом. Проте це може призвести до погіршення психічного стану, залежності і погіршення професійної ефективності);

- по третє, дисципліна та здоров'я (вживання психоактивних речовин порушує військову дисципліну і може мати негативні наслідки для фізичного здоров'я військових. Це може призвести до відрахування з армії або навіть кримінальної відповідальності в залежності від законів країни);

- по четверте, професійна діяльність і репутація (військові мають високі стандарти професійної поведінки і моральних норм. Вживання психоактивних речовин може підірвати їхню репутацію та вплинути на сприйняття навколишніми).

Отже, для забезпечення ефективної служби та захисту національної безпеки важливо розробляти і виконувати політики та програми, спрямовані на запобігання вживанню психоактивних речовин серед військовослужбовців. Це включає навчання, психологічну підтримку, медичний нагляд та вживання превентивних заходів для забезпечення їхньої фізичної і психічної готовності до служби. Психоактивні препарати, які просто визначаються як хімічні речовини, що змінюють психічний стан споживача, не пов'язані з війною. У них немає власного агентства. Швидше, певні препарати мають властивості, які роблять їх особливо корисними для ведення війни. Атрибути психоактивних речовин, які найбільше сприяють війні – це їхні потенційні ефекти, що викликають звикання, легкість виробництва та транспортування, а також висока вартість і прибутковість відносно ваги та об'єму. Деякі наркотики є більш сильними, ніж інші, як військові інгредієнти, і існує багато часових і географічних варіацій їхнього значення. Незважаючи на те, що відносини між наркотиками та війною сягають глибокої давнини, ця інформація в першу чергу стосується сучасної війни, оскільки більшість провідних у світі психотропних препаратів стали глобальними товарами лише протягом і після шістнадцятого століття. Шість наркотиків виявилися особливо важливими: алкоголь, тютюн, кофеїн, опіум (та його похідні морфін і героїн), амфетаміни та кокаїн. Вони варіюються від старих до відносно нових, від легких до сильнодіючих, від законних до заборонених, від природних до синтетичних. Незважаючи на те, що вони мають медичне застосування, усі вони стали надзвичайно популярними та прибутковими світовими товарами через немедичне використання [4, 5].

Аналіз останніх досліджень.Рівень вживання заборонених наркотиків серед військовослужбовців на дійсній службі знизився за останні роки та був на нижчому рівні в дослідженні поведінки, пов'язаної зі здоров'ям (HRBS) 2015 року, порівняно з опитуванням 2011 року. HRBS є головним опитуванням для розуміння стану здоров'я, поведінки, пов'язаної зі здоров'ям, і самопочуття військовослужбовців, яке фінансується Міністерством оборони. Слід зазначити, що опитування ґрунтується на самооцінці, і рівень відповідей низький – 8,6% [9, 10, 14, 18]. Тим не менш, це дає можливість коротко уявити вживання психоактивних речовин серед активного персоналу.

Опитування 2015 року показало, що вживання заборонених наркотиків було повідомлено менш ніж 1 % у всіх підрозділах військової служби, а також серед рядового персоналу та офіцерів. Для порівняння, велике державне опитування цивільних осіб за власними даними показує, що приблизно 1 з 5 молодих людей віком від 18 до 25 років (22,3%) були споживачами заборонених наркотиків у 2015 році [9, 10, 11, 18, 20].

Повідомляється, що рівень вживання заборонених наркотиків зростає, коли військовий персонал залишає військову службу. На марихуану припадає переважна більшість вживання заборонених наркотиків серед ветеранів: 3,5% повідомили про вживання, а 1,7% повідомили про вживання заборонених наркотиків, крім марихуани,

протягом 1 місяця. З 2002 по 2009 рік кількість розладів, пов'язаних із вживанням марихуани, зросла більш ніж на 50% серед ветеранів, яких лікувала система Управління охорони здоров'я ветеранів (VHA). Інші заборонені наркотики викликають занепокоєння деяких ветеранів. В одному урядовому звіті зазначається, що більше 10% ветеранів, які потрапили до центрів лікування наркоманії, були через героїн (10,7%), за яким іде кокаїн (трохи більше 6%). Серед військовослужбовців дійсної служби в HRBS 2015 трохи більше 4% повідомили про зловживання одним або кількома типами ліків, що відпускаються за рецептом, протягом минулого року [13, 14, 15].

Метою є науково-теоретичне дослідження впливу психореактивних речовин на психологічний стан військовослужбовців.

Методи дослідження: аналіз, порівняння, узагальнення, абстрагування, систематизацію філософської, соціальної, психологічної, медичної, психолого-педагогічної літератури за темою дослідження.

Виклад основного матеріалу. Всупереч загальноприйнятим твердженням, які здебільшого зосереджуються на сучасній епісоді, незаконні наркотики не завжди є найважливішими, якщо розглядати їх із ширшої історично-порівняльної перспективи. Зрештою, глобальна криміналізація таких наркотиків, як кокаїн і героїн, відбулася досить пізно в історії війни. Крім того, варто зазначити, що найпопулярніший незаконний наркотик у світі, канабіс (марихуана), не був так тісно пов'язаний з війною, як ці шість інших наркотиків (а наприкінці 1960-х навіть став тісно пов'язаний з антивоєнним рухом). Справа не в тому, що марихуана не була пов'язана з війною, а скоріше вона була менш важливою, і її найважливіша роль у війні була не як наркотик, а як стратегічно цінне волокно у формі коноплі для мотузки. Галюциногени, такі як «чарівні гриби» та ЛСД, також не мають особливого значення у відносинах між наркотиками та війною. Незважаючи на те, що вони не повністю відокремлені від війни, вони є нішевіми продуктами порівняно з шістьма найважливішими масово виробленими речовинами, що змінюють свідомість, і мають глобальне поширення. Їх прибутковість, бажаність і пов'язана з війною корисність були порівняно обмеженими [5, 7].

Речовини, що змінюють свідомість, давно були необхідними як для розслаблення, так і для стимулювання учасників бойових дій. Війна, звичайно, є надзвичайно стресовою та травматичною роботою, і тому не дивно, що ті, хто виконує роботу, пов'язану з війною, часто звертаються до наркотиків, щоб допомогти їм впоратися. Це часто терпілося, сприялося і навіть пропагувалося державами як спосіб мотивації, винагороди, десенсибілізації або відволікання тих, кому доручено виконувати роботу війни. Але вживання наркотиків – це палка з двома кінцями, пов'язана з багатьма ризиками. Візьмемо випадок алкоголю, одного з найстаріших і найпопулярніших наркотиків у світі, який був особливо потужним військовим мастилом для солдатів і лідерів. У помірних кількостях напій допомагав солдатам готуватися до бою (іноді це називають рідкою мужністю), святкувати перемоги, знеболювати поранених і придушувати емоції поразки, але в надлишку він робив солдатів ненадійними, марними і навіть саморуйнівними. Проте, незважаючи на ризики бойового вживання алкоголю, уряди часто були великими чинниками, про що свідчить довга історія включення алкоголю до пайків – найвідоміший пайок рому в британському Королівському флоті, який тривав до 1970 року [2 - 7, 16 - 18].

Двосічний характер вживання алкоголю під час війни був очевидним і на внутрішньому фронті. Алкоголь довгий час допомагав цивільному населенню витримувати труднощі воєнного часу, але він також підривав продуктивність праці та мобілізацію на війну. Тож не дивно, що прихильники поміркованості та урядові лідери ведуть кампанії за обмеження та навіть заборону споживання алкоголю в ім'я війни, іноді з довгостроковими наслідками навіть після війни.

Крім алкоголю, багато інших речовин, що змінюють свідомість, вже давно використовуються для подолання стресу та травм війни, чи то до, під час чи після битви. Деякі наркотики, такі як тютюн, навіть розглядаються державами як життєво важливі для морального духу військ. Як пояснював генерал армії США Першинг під час Першої світової війни: «Ви запитуєте мене, що нам потрібно, щоб виграти цю війну. Відповідаю на тютюн стільки ж, скільки на кулі. Тютюн такий же незамінний, як щоденний раціон; ми

повинні мати тисячі тонн без затримок» [19]. Генерал Джордж Готалс так само міркував, що тютюн так само важливий, як їжа. Деякі військові лікарі навіть схвалили звичку солдатів палити. Головний медичний офіцер армії Вільям Горгас стверджував, що користь тютюну для сприяння «задоволенню та моральному духу» перевершує будь-які проблеми зі здоров'ям. Паління під час служби в солдатах підштовхнуло уряд США настільки, що він швидко став найбільшим у світі покупцем сигарет. Тютюн було визнано основною галуззю промисловості, сигарети були додані до пайків для розгорнутих солдатів, а продаж сигарет солдатам субсидувався в магазинах PX та їдальнях [19].

Тютюновий досвід США під час війни був частиною набагато давнішої світової тенденції. Солдати виявилися ідеальним транспортним засобом для поширення тютюнопаління по всій Європі, а згодом і по всьому світу, починаючи з сімнадцятого століття. Тютюн був ідеальним наркотиком для заспокоєння нервів і боротьби з нудьгою. А пізніше, особливо з винаходом сигарет як високоефективного та портативного механізму доставки (та агресивного просування тютюновими компаніями), тютюн додали до стандартних солдатських пайків. Від Тридцятилітньої війни на початку сімнадцятого століття до світових воєн двадцятого кожне велике військове зіткнення приносило з собою сплеск вживання тютюну, причому солдати лідирували. Важливо, що війна не лише поширила тютюн, але й глибоко сформувала спосіб його споживання; індустріалізація тютюну у формі механізованого масового виробництва сигарет була ідеально приурочена до індустріалізації війни [2, 4, 5, 19].

Кофеїн, легкий стимулятор і найпопулярніший у світі наркотик (здебільшого у формі кави та чаю), став конкурувати з тютюном за військовим значенням. Підйом солдатів, що вживали кофеїн, не був більш очевидним, ніж під час громадянської війни в США. Союзна армія виділила приблизно 36 фунтів кави на солдата щороку. Пізніше, під час Першої світової війни, розчинна кава була представлена на полі бою і миттєво стала хітом: «Майже миттєво індустрія була розвинута та розширена, доки наприкінці війни виробництво не збільшилося більш ніж на 3000% до 42500 фунтів щодня. Розчинну каву використовували в прифронтових окопах, де було важко, а часто й неможливо приготувати смажено-мелений продукт». Під час Другої світової війни вживання кави стало ще більш популярним не лише на фронті, а й у тилу. Американських оборонних працівників вдома тримали під дією кофеїну, ввівши перерву на каву [2, 4, 5, 18].

Винахід нових ліків також може мати трансформаційне застосування на полі бою. Найбільш вражаючим у цьому відношенні була розробка та комерціалізація амфетамінів, яка перетворила Другу світову війну на перший великий збройний конфлікт, під час якого широко використовувалися синтетичні психотропні препарати. На кульмінації індустріалізації війни війна включала держави, які проштовхували індустріальні таблетки для виробництва більш ефективних і швидших солдатів. Найважливіше те, що амфетаміни зменшують втому та апетит і підвищують неспання. На основі обширних архівних досліджень, Одані С. провокаційно стверджує, що метамфетамін був основним джерелом палива для німецької військової машини на початкових етапах Другої світової війни, коли війська союзників були повністю застигнуті зненацька безпрецедентною швидкістю німецького просування до Франції в травні 1940 року. Німецькі танки прикривали 240 миль складної місцевості за 11 днів, у тому числі через Арденнський ліс, в обхід укріплених британських і французьких військ, які помилково вважали Арденни непрохідними. Генерал Граф фон Кільмансегг замовив 20000 пігулок метамфетаміну для 1-ї танкової дивізії, яка взяла їх у ніч на 10 травня. Ніхто не спав тієї ночі, коли німці почали вторгнення. Німецьким солдатам знадобилося три дні, щоб дістатися до французького кордону, багато хто не спав з початку кампанії. З квітня по липень 1940 року німецькі військовослужбовці отримали понад 35 мільйонів таблеток метамфетаміну [18, 19].

Японський імперський уряд уклав контракт на виробництво метамфетаміну з фармацевтичними компаніями країни для використання у військових діях. Таблетки були особливо корисні для того, щоб не дати пілотам спати під час тривалих польотів. Пілоти-камікадзе також приймали великі дози метамфетаміну за допомогою ін'єкцій перед самогубствами. Крім того, японський уряд давав працівникам боєприпасів і працюючим на інших фабриках таблетки метамфетаміну для підвищення продуктивності. Японці назвали

бойовий стимулятор «наркотиком, що надихає бойовий дух». Сильні довоєнні обмеження щодо вживання наркотиків були відсунуті в ім'я воєнної необхідності та патріотизму [11].

Уряди країн-союзників також звернулися до амфетамінів, щоб не спати та підтримувати бадьорість своїх військ, не усвідомлюючи чи не занепокоєні значною небезпекою для здоров'я. Вони почали з військово-повітряних сил наприкінці 1942 року, а армія додала таблетки амфетаміну до солдатських медичних аптечок у 1943 році. Збройні сили США продовжували регулярно постачати амфетаміни військовослужбовцям під час воєн у Корей та В'єтнамі, і донині так звані go –таблетки доступні для пілотів на далеких місіях [11, 18, 19].

Від Бірми до Мексики та Колумбії великі торговці наркотиками створили власні приватні армії, щоб насильницько захищати та конкурувати за ринки наркотиків. Війни за територію між ворогуючими торговцями людьми завдали особливо великих збитків у Мексиці в останні роки. Однак використання військової сили для захисту ринків наркотиків сягає принаймні часів Опіумних війн 1839-1842 та 1856-1860 років. Головна зміна полягає в тому, що війни за ринки наркотиків перейшли від спонсорованих державою (втіленням яких є те, що британці примушували відкрити китайський ринок опіуму за допомогою дула пістолета) до переважної сфери озброєних до зубів недержавних акторів [8, 11, 15, 19].

Опіумні війни виділяються як особливо драматичні історичні приклади війни за наркотики. Нанкінський договір відкрив п'ять портів для зовнішньої торгівлі та передав Гонконг британцям. Порт Гонконгу, який згодом став глобальним комерційним центром, завдячував своїм початком опіуму. Після другої Опіумної війни більше портів було відкрито для зовнішньої торгівлі, і іноземці вперше отримали повний доступ до внутрішньої частини Китаю. Десятиліття дев'ятнадцятого століття, що залишилися, визначатимуться швидким занепадом Китаю, включаючи бурхливі потрясіння, економічні труднощі та неодноразове іноземне втручання. Опіумні війни залишили постійний слід на психіці країни; так зване століття приниження, яке почалося з Опіумних війн, перетворилося на наріжний камінь китайської націоналістичної ідеології.

Важливо те, що опіумні війни насправді стосувалися двох наркотиків – опіуму та чаю. Це були війни не лише за те, щоб зберегти ринок Китаю відкритим для опіуму, але й за те, щоб використовувати опіум для фінансування імпорту китайського чаю для бурхливого британського ринку. У дев'ятнадцятому столітті Британія стала найбільшою країною в світі, де п'ють чай, і коли нація пристрасилася до чаю, Корона пристрасилася до доходів від чаю. Постачання Британії величезної кількості кофеїну стало імператорським імперативом, покладеним переважно в руки Британської Ост-Індської компанії завдяки її монополії на торгівлю з Ост-Індією. Однак проблема полягала в тому, що Китай, єдиний у світі джерело чаю на той час, мало цікавився імпортом європейських товарів і наполягав на тому, щоб йому платили сріблом.

Опіум забезпечив неофіційне, негласне рішення фінансових проблем Британії. Після битви при Плассі та анексії Бенгалії індійське виробництво опіуму, яке раніше перебувало в руках Наваба Бенгалії, у 1763 році опинилося під контролем Британської Ост-Індської компанії. У країні був готовий ринок для цього наркотику. Китай, де він був заборонений владою з 1729 року. Китайські лідери продовжували засуджувати торгівлю опіумом і ухвалювати нові закони проти неї, тоді як британці та їхні торгові спільники просто ігнорували їх. Здійснюючи сміливий крок, який сформує долю Китаю на наступне століття, китайські чиновники вдалися до примусової конфіскації приблизно 2,6 мільйона фунтів опіуму в іноземних торговців. Подальший протест купців призвів до оголошення Великобританією війни, офіційно для захисту вільної торгівлі, але неофіційно для захисту торгівлі опіумом за чай [8, 11, 15, 16, 19].

Слід підкреслити, що війна за наркотики може тісно взаємодіяти з війною проти наркотиків і підживлюватися нею. Наприклад, у випадку з Мексикою очевидно, що урядова стратегія знищення основних організацій, які займаються торгівлею наркотиками, ненавмисно допомогла розв'язати жорстокі битви між ворогуючими торговцями. Коли війна з наркотиками ліквідувала або послабила одну організацію торгівлі людьми, інші організації агресивно вступили у війну за наркотики, жорстоко змагаючись за щойно звільнені території, що зазвичай означає контроль над основними коридорами та пунктами

пропуску на кордоні для тих, хто прямує до США.

Значна частина робіт про війну через наркотики зосереджена на незаконних наркотиках у зв'язку з повстанцями та проти повстанців. Занепокоєння повстанцями, які фінансуються кокаїном, у Колумбії та повстанцями, що фінансуються опіумом, в Афганістані навіть популяризували терміни наркопартизани та наркотерористи. Використання наркотиків для фінансування війни явно пов'язане з ширшими дебатами в цій галузі щодо так званих конфліктних товарів, природних ресурсів, які можна розграбувати, а також жадібності та образи як мотивації конфліктів після холодної війни. Але надто часто забувають про те, що використання доходів від наркотиків для фінансування війни – це стара історія, в якій легальні наркотики відіграють особливо помітну роль.

Одним із повстань, яке особливо залежало від доходів від наркотиків наприкінці вісімнадцятого століття, була Континентальна армія Джорджа Вашингтона. Солдатам іноді платили тютюном, а основні припаси з Європи, включаючи зброю та продовольство, часто купувалися за тютюновий лист. Мабуть, найважливішим було те, що тютюн став заставою для ключової позики військового часу, яку Бенджамін Франклін отримав від Франції. А після закінчення бойових дій експорт тютюну допоміг погасити борги часів війни. Британці добре усвідомлювали важливість тютюну для повстання і були особливо обурені його роллю у французькій позиції. У відповідь лорд Корнуолліс розпочав так звану Тютюнову війну, в результаті якої в 1780-1781 рр. було спалено близько 10000 головок висушеного віргінського листа, деякі з яких належали Томасу Джефферсону [1, 2, 8, 10, 15, 18, 19].

Однак історичні дані свідчать про те, що держави, а не повстанці, частіше були головними бенефіціарами доходів від наркотиків для фінансування війни. Протягом століть оподаткування наркотиків було наріжним каменем фінансування війни великих держав. У вісімнадцятому та дев'ятнадцятому століттях конкуруючі європейські імперські держави, включаючи Францію та Англію, змогли створити свої потужні військові машини та забезпечити їх роботу під час війни частково завдяки високим податкам на товари високого попиту, такі як чай, алкоголь і тютюн. Конкуруючі європейські держави стали залежними від доходів від наркотиків.

Акцизний податок на алкоголь був єдиним найважливішим джерелом фінансування перетворення Британії на домінуючу військову (особливо військово-морську) державу у вісімнадцятому та дев'ятнадцятому століттях. Війна дала зручне обґрунтування для запровадження нових податків на алкоголь, а збирання таких податків, у свою чергу, створило дедалі дієздатнішу податкову бюрократію, що дозволило державі збирати ще більше доходів, щоб оплачувати свої дедалі дорожчі військові кампанії. Навіть зі скасуванням зернових законів у 1840-х роках і вступом Британії на вільну торгівлю мита на алкоголь, а також на каву та чай залишилися в силі через їхню важливість для доходів держави [9].

Ця динаміка бере свій початок з часів громадянської війни в Англії, коли Англія запровадила перший акцизний податок на алкоголь. Тиск щодо збільшення податкових надходжень зростав, оскільки військовий бізнес ставав дорожчим. За словами одного історика, «якби куріння та вживання алкогольних напоїв не були широко поширені в британському суспільстві, уряд зазнав би набагато більших труднощів у пошуку грошей і ресурсів, щоб перемогти революційну Францію та Наполеона». Ця модель зберігалася протягом дев'ятнадцятого століття: між 1819 і 1900 роками податки на алкоголь забезпечували щонайменше 30% національного податкового надходження [2, 8, 11, 12, 13, 19].

У деяких випадках використання наркотиків для фінансування війни може спровокувати звинувачення у використанні наркотиків як зброї війни. За роки до того, як Японія вторглася в Китай з солдатами в 1937 році, вона вторглася в країну з наркотиками. Запроваджуючи суворий контроль усередині країни, забороняючи немедичне використання опіуму та старанно уникаючи долі Китаю отримати вільну торгівлю опіумом, нав'язаною зовні, – Японія заохочувала та сприяла розповсюдженню й продажу опіуму та його похідних своїм сусідам, особливо Китаю. Тайвань, японська колонія з 1895 року, і Корея, анексована Японією в 1909 році, довгий час служили південними і північними центрами для торгівлі наркотиками в Китай. А в 1930-х роках японська маріонеткова держава Маньчжоу-го сприяла як вирощуванню опіумного маку, так і виробництву героїну,

перетворивши північний Китай на головного постачальника. У 1930-х роках Японія заробляла понад 300 мільйонів доларів на рік від маньчжурського опіумного та героїнового бізнесу [8, 9, 12, 15, 18, 19].

Коли після початку війни в 1937 році японські армії рухалися на південь у Китай, вони отримали контроль над більшою кількістю посівів наркотиків і виробничих потужностей. Це водночас забезпечило кошти для поточних військових операцій і спосіб продовжувати годувати звички значного місцевого населення наркоманів. Багато китайців вважали участь Японії в торгівлі наркотиками навмисним використанням наркотиків як зброї війни з метою підірвати їхнє бажання чинити опір окупації. Однак, з точки зору Японії, вони не були залучені в зловісну змову, щоб отруїти Китай, а радше були просто прагматичними у військовому відношенні, використовуючи опіум як стратегічний ресурс. Іншими словами, вони зосереджувалися на фінансуванні своїх військових сил, а не на наркотиках місцевого населення.

Під час холодної війни великі держави іноді вважали наркотики зручним способом неофіційного фінансування таємних операцій. Це було особливо очевидно у випадку Франції та Сполучених Штатів у Південно-Східній Азії. У змові з корсиканськими торговцями, які доставляли опіум з Індокитаю до Марселя, французька розвідувальна служба використовувала опіумні фонди, щоб таємно платити вождям місцевих гірських племен і воєначальникам у рамках своєї кампанії проти повстанців. Коли французи відступили після поразки в битві при Дьенб'єнфу, Центральне розвідувальне управління США (ЦРУ) просто втрутилося та зайняло їхнє місце, спираючись на відносини з торгівлею опіумом та інфраструктуру, успадковану від французів. У міру ескалації американського втручання та затягування війни у В'єтнамі підтримувані ЦРУ антикомуністичні союзники в регіоні дедалі більше отримували прибуток від опіуму та його похідних, а контекст холодної війни створював необхідне політичне прикриття.

Хоча сьогодні держави вже не так залежать від доходів від наркотиків для фінансування воєн, як це було в попередні епохи, недержавні збройні сили продовжують покладатися на доходи від наркотиків для фінансування своїх військових справ. Особливо яскравим прикладом є Афганістан. Однак ці сучасні зв'язки між війною через наркотики легко спотворити, перебільшити та надто спростити. Навіть війна 1992-1995 років у Боснії класифікується як «серйозний» випадок впливу торгівлі наркотиками на конфлікт. Проте Боснія насправді ніколи не була територією великого виробництва чи торгівлі наркотиками, і традиційний балканський маршрут контрабанди героїну фактично був перерваний війнами, пов'язаними з розпадом Югославії. Війна в Боснії, безумовно, була сприятливою для чорного ринку, але нелегальні наркотики відігравали відносно незначну роль, особливо порівняно з ухиленням від санкцій, порушенням ембарго на постачання зброї, мародерством і крадіжкою гуманітарної допомоги. Дійсно, для тих, хто займався незаконною торгівлею наркотиками, ця конкретна війна була здебільшого поганою для бізнесу. У той же час, два наркотики, які були важливими у війні в Боснії – тютюн і алкоголь – повністю ігноруються [1, 2].

У сучасну епоху немає автоматичного зв'язку між доходами від незаконної торгівлі наркотиками та війною. Це очевидно з того факту, що багато країн-виробників наркотиків і транзитних країн не є зонами військових дій, а також, що багато зон бойових дій не є країнами-виробниками наркотиків і транзитними країнами. Таким чином, хоча існує чітка кореляція між торгівлею наркотиками та збройним конфліктом у деяких країнах, країни-виробники наркотиків мають більшу ймовірність постраждати від громадянської війни, ніж країни, які не виробляють наркотики, також є багато країн, де такого співвідношення немає; і там, де така кореляція існує, її дуже легко сплутати з причинно-наслідковим зв'язком. У зв'язку з цим нам потрібно більше працювати над контекстуальними та інституційними факторами, які пояснюють, чому деякі країни-виробники наркотиків і транзитні країни більш схильні до збройних конфліктів, ніж інші.

У більш загальному плані мілітаризація нарковійни допомогла спричинити частковий перехід системи національної безпеки США після закінчення холодної війни від традиційних військових загроз до нових так званих транснаціональних загроз. У рамках цієї зміни розвідувальне співтовариство також було призвано взяти на себе більш передову роль

у війні з наркотиками. У 1989 році ЦРУ створило Центр по боротьбі з наркотиками і оголосило боротьбу з наркотиками пріоритетною місією. Деякі спостерігачі, безсумнівно, вважали це досить іронічним, враховуючи, що агентство з моменту свого створення демонструвало хронічну готовність підживити боротьбу з наркотиками в ім'я боротьби з комуністами.

Війна проти наркотиків – це той вимір відносин між наркотиками та війною, якому політологи приділили найбільшу увагу. За невеликим винятком (Бертрам та ін. 1996 рік, Фрімен 1996, Бьюлі-Тейлор 2012, Прайс 2012, Фрізендорф 2015), ці вчені також, як правило, походять із підгалузі порівняльної політології. Не дивно, що багато з них є фахівцями з Латинської Америки з досвідом роботи в регіоні чи країні. Політологи мають потенціал зробити тут набагато більший внесок. Наприклад, ті, хто має досвід цивільно-військових відносин у Латинській Америці та інших країнах, безсумнівно, матимуть корисну інформацію щодо наслідків і довгострокових наслідків перетворення солдатів на поліцейських через мілітаризацію антинаркотичних кампаній [1, 2, 12].

Серед науковців зростає консенсус щодо того, що нарковійна не досягла заявлених цілей і завдала величезних побічних збитків. Тим не менш, слід також визнати, що антинаркотична кампанія часто служила ефективним інструментом для досягнення інших стратегічних цілей, у тому числі для нападу та делегітимізації конкурентів. Це було очевидно, наприклад, під час холодної війни, коли Сполучені Штати звинувачували Червоний Китай і Кубу Кастро в наповненні Сполучених Штатів наркотиками, тоді як насправді Китай значною мірою усунувся від міжнародної торгівлі наркотиками, а кубинці головним чином залучені до торгівлі наркотиками були антикомуністичними вигнаннями в Маямі та інших місцях. Адміністрація Рейгана також звинуватила сандиністську Нікарагуа у змові з колумбійськими наркоторговцями, водночас не звертаючи уваги на кокаїнові зв'язки підтримуваних США повстанців контрас, які борються проти сандиністів. А після завершення холодної війни, коли Конгрес США та американська громадськість мали менший ентузіазм щодо фінансування антикомуністичних кампаній, нарковійна забезпечила Вашингтону зручний альтернативний канал фінансування для військової підтримки війни колумбійського уряду проти партизанів FARC.

Не тільки наркотики сформували війну, але війна сформувала наркотики далеко за межі війни. Зокрема, війна часто суттєво впливала на післявоєнне виробництво, регулювання та споживання наркотиків. Споживання того чи іншого препарату може різко зрости після війни. Це було разоче очевидно, наприклад, після опіумних війн, коли британська перемога відкрила шляхи для імпорту ще більшої кількості індійського опіуму до Китаю.

Війни часто призводять до сплеску зловживання психоактивними речовинами солдатами, які повертаються, хоча іноді це перебільшено з політичних цілей. Наприклад, солдати з усіх боків Другої світової війни розвинули звичку до амфетаміну, і під час війни цей наркотик був доступний і в мирний час. Багато солдатів і фабричних робітників, які підіслали на наркотик під час війни, продовжували споживати його в післявоєнні роки, і він був широко доступний. Післявоєнні надлишки амфетаміну японської імперської армії були викинуті на внутрішній ринок. До 1954 року в Японії було приблизно 550000 незаконних споживачів амфетаміну. Ця епідемія призвела до суворого державного регулювання наркотиків [4, 12].

Інша важлива динаміка полягає в тому, що нові правила та обмеження щодо наркотиків часто раціоналізуються як відповідь на проблеми наркотиків військового часу, як реальні, так і уявні. Це варіюється від нещасливих спроб заборонити алкоголь після катастрофічної російсько-японської війни до прийняття Америкою заборони після Першої світової війни та кампаній боротьби з наркотиками після війни у В'єтнамі. Інтенсивний антинімецький запал під час Першої світової війни був невід'ємною складовою політичної кампанії за заборону алкоголю в Сполучених Штатах, де провідні родини пивоварів були німецького походження. Було багато сил, які наполягали на забороні, але, розмірковуючи проти фактів, ми можемо припустити, що цей акт цілком міг би не пройти без Першої світової війни [8, 4, 12, 16, 17].

Нарешті, існує давня закономірність, згідно з якою війни можуть принести на

завойовані землі абсолютно нові наркотики. Завойовники здавна приносили з собою смак наркотиків. Військова експансія Римської імперії принесла вино до Франції, тоді як пиво стали ототожнювати з ще непримиренними германськими племенами. Падіння Римської імперії, у свою чергу, призвело до фрагментації алкогольних переваг: пиво повертається, вино відступає, навіть залишаючись укоріненим у деяких місцевостях, а мед і ель стають дедалі популярнішими. Подібним чином завоювання принесло дистильовані спиртні напої в Америку, іноді з руйнівними наслідками для місцевих громад. Звикання до наркотиків не завжди є вулицею з одностороннім рухом; завоювання іноді також можуть прийняти місцевий наркотик і зробити його власним, як це видно у випадку європейського (а згодом і глобального) прийняття індіанським курінням тютюну. Крім того, завоювання можуть самі уникати місцевого наркотику, але використовувати його, щоб допомогти заспокоїти населення, як це було з кокою в Перу після завоювання. Іспанці вперше перетворили його на культуру масового споживання, коли вони зрозуміли, що можуть використовувати його, щоб мотивувати погано нагодованих місцевих робітників у полях і шахтах працювати довше та важче.

Відносини між наркотиками та війною підживлювали імперську експансію, розпалювали повстання та революції, створювали держави та допомогли створити не лише залежні армії, але й нації наркозалежних. Наркотики, безумовно, були палкою з двома кінцями для держав. З одного боку, державам доводиться мати справу з повстанцями, які фінансуються за рахунок наркотиків, солдатами, які страждають від наркотиків, і торговцями наркотиками. З іншого боку, наркотики були вирішальним прискорювачем морального духу та бойових дій військ і стали прибутковим джерелом військових доходів для державної скарбниці. І навіть коли державам загрожує розповсюдження заборонених наркотиків, використання військових засобів і методів їх придушення забезпечило механізм розширення державної влади та охоплення. Крім того, існує довга історія того, як спецслужби закривали очі на торгівлю наркотиками таємними союзниками, коли це було геополітично зручно. Тому відносини між наркотиками та війною не просто загрожують державам і підживляють їх, а сприяють цілям державної безпеки.

Хоча це не є периферійним питанням у світовій політиці, відносини між наркотиками та війною є значною мірою периферійним у сфері політичної науки. Ця дисциплінарна маргіналізація є особливо прикрою, оскільки розуміння зв'язку між наркотиками та війною може сприяти нашому розумінню набагато ширших питань, що мають центральне значення для дисципліни, включаючи збройне втручання, повстанську та антиповстанську діяльність, цивільно-військові відносини, ресурси та війну, а також постконфліктний період. Але в той час як політологи та інші вчені повинні приділяти більше уваги відносинам між наркотиками та війною та їх вимірам у часі та місцях, існує небезпека перебільшення та спотворення цього зв'язку. Це особливо очевидно в поточних політичних дебатах щодо зв'язку між наркотиками та конфліктом, які надто часто генерують більше тепла, ніж світла, надаючи спокусливо просте обґрунтування для об'єднання глобальних кампаній проти наркотиків з кампаніями проти терористів і повстанців.

Хоча деякі вчені з тривогою вказують на зростаючий зв'язок між наркотиками та сучасними збройними конфліктами, навіть обмежений погляд на історичні записи свідчить про те, що насправді існує достатня кількість спадкоємності, а не радикальних змін після холодної війни. Звичайні описи стосунків між наркотиками та війною мають тенденцію виводити історію за межі останніх десятиліть і віддавати перевагу незаконним наркотикам і насильницьким організаціям без громадянства, які отримують від них вигоду. Щоб виправити цю упередженість відбору, можна припустити, що необхідно розташувати як історію, так і ширший спектр наркотиків (легальних і нелегальних) більш центральне місце в аналізі, а також більш повно визнати та розкрити численні виміри війни з наркотиками. Це показує, що ці відносини є давніми, і що вони, зрештою, були такими ж актуальними для розширення можливостей держав, як і для їх послаблення.

Як останнє зауваження, слід зазначити, що сама по собі війна може розглядатися як наркотик. Солдати захоплюються війною, як проголошували багато шоломів у В'єтнамі. Бій викликає викид адреналіну, як і амфетаміни, за винятком того, що з амфетамінами викид довший, а крах сильніший. Якщо бої тривають часто і довго, вони також можуть

спричинити тривалі та патологічні зміни нейронів у мозку учасників бойових дій – щось інше, що роблять наркотики. У незліченних мемуарах про війну війна описується як форма залежності, відсутність якої може спровокувати інтенсивні симптоми абстиненції у учасників бойових дій, які повертаються додому. Багато з них потім звертаються до інших наркотиків – як прописаних, так і самостійно, дозволених і заборонених – щоб допомогти їм впоратися та одужати.

Зрештою, війна, ймовірно, залишиться найважчою з усіх звичок, від яких не вдається відмовитися. Незважаючи на довгострокову історичну тенденцію до зменшення кількості війн і менш смертоносних, заклик до світу без війни здається приблизно таким же реалістичним, як і заклик до світу без наркотиків. Тому єдине, що ми можемо передбачити з певною впевненістю, це те, що наркотики та війна продовжуватимуть симбіотично взаємодіяти, створюючи та переробляючи одне одного в наступні роки та десятиліття.

Розробка і впровадження систематичних освітніх програм стає важливішою складовою, заради безпеки вживання психоактивних речовин, щоповинно включати інформацію про наслідки фізичного та психологічного впливу таких речовин, а також наслідки для кар'єри і професійного життя військових.

Література:

1. Антонюк В.В. Інформаційна війна в структурі сучасного геополітичного протистояння: нові контексти та інтерпретації. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2121> DOI: 10.32702/2307-2156-2021.7.33
2. Бондарев Г.В., Круть П.П. Основи військової психології : навч. посіб. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 272 с.
3. Дудченко В.В. Ціннісний вимір юридичної техніки. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 44-46.
4. Кошова І.В., Кресан О.Д. Психологія девіантної поведінки: Навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с
5. Мудрик А.Б. Психологія залежної поведінки : навчальний посібник. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2022. 236 с.
6. Психологія бою : посібник / Т.Л. Грищевич, І.М. Гузенко, О.С. Капінус та ін. ; за ред. А.М. Романишина. Львів : Астролябія, 2017. 351 с.
7. Чулков О.М. Типові види залежної поведінки. Клініка, діагностика, лікування : навчально-методичний посібник до курсу за вибором «Основи адиктології» для студентів І та ІІ медичного факультетів, спеціальність «Лікувальна справа», «Педіатрія / О.М. Чулков, А.З. Григорян, К.А. Сінча. Запоріжжя : ЗДМУ, 2017. 131 с.
8. Adams, R.S., Larson, M.J., Meerwijk, E.L., et al. (2019). Postdeployment polytrauma diagnoses among soldiers and veterans using the Veterans Health Affairs polytrauma system of care and receipt of opioids, nonpharmacologic, and mental health treatments. *Journal of Head Trauma Rehabilitation*. 2019. 34(3), 167-175. DOI: 10.1097/HTR.0000000000000481
9. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed, text rev.) 2022. DOI: <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787>
10. Bowe A., Rosenheck R. PTSD and substance use disorder among veterans: characteristics, service utilization and pharmacotherapy. *J Dual Diagn*. 2015. Vol. 11(1) P.22-32.
11. C. Xue, Y. Ge, B. Tang, Y. Liu, P. Kang, M. Wang, L. Zhang. A meta-analysis of risk factors for combat-related PTSD among military personnel and veterans *PLoS One*, 2015. Vol. 10 (3) DOI:e0120270, 10.1371/journal.pone.0120270
12. Cesur R., Sabia J.J., & Tekin E. (2012). The psychological costs of war: Military combat and mental health. *Journal of Health Economics*, Vol. 32, 51-65. Doi: 10.1016/j.jhealeco.2012.09.001
13. Department of Defense. Tricare; Mental health and substance use disorder treatment. *Rules and Regulations* 2016. Vol. 81, №171. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR->

14. Department of Veterans Affairs. Veterans Health Administration, Office of Mental Health and Suicide Prevention. (2018). Veteran suicide data report, 2005–2016. URL: https://www.mentalhealth.va.gov/docs/data-sheets/OMHSP_National_Suicide_Data_Report_2005-2016_508-compliant.pdf

15. Finlay, A.K., Wong, J.J., Ellerbe, L.S., et al. Barriers and facilitators to implementation of pharmacotherapy for opioid use disorders in VHA residential treatment programs. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*. 2018. Vol. 79(6), P.909-917. doi: <https://doi.org/10.15288/jsad.2018.79.909>

16. Hien D.A., Levin F.R., Ruglass L.M., López-Castro T., Papini S., Hu M., et al. Combining seeking safety with sertraline for PTSD and alcohol use disorders: a randomized controlled trial. *J Consult Clin Psychol*. 2015. Vol. 83(2). P.359-367

17. Kaier E., Possemato K., Lantinga L.J., Maisto S.A., Ouimette P.C. Associations between PTSD and healthcare utilization among OEF/OIF veterans with hazardous alcohol use. *Traumatology*. 2014 Vol. 20(3) P.142.

18. Kaysen D., Schumm J.A., Pedersen E.R., Seim R.W., Bedard-Gilligan M., Chard K.M. Cognitive processing therapy for veterans with comorbid PTSD and alcohol use disorders. *Addict Behav*. 2014. Vol. 39(2) P.420-427.

19. Odani S., Agaku I.T., Graffunder C.M., et al. Tobacco product use among military veterans – United States, 2010-2015. *MMWR Morbidity and Mortality Weekly Report*, 2018. Vol. 67, P.7-12. DOI: <http://dx.doi.org/10.15585/mmwr.mm6701a2>

20. Schumm J.A., Monson C.M., O'Farrell T.J., Gustin N.G., Chard K.M. Couple treatment for alcohol use disorder and posttraumatic stress disorder: pilot results from US military veterans and their partners. *J Trauma Stress*. 2015 Vol. 28(3). P. 247-252.

21. U.S. Department of Veteran Affairs. VA/DoD clinical practice guideline for the management of substance use disorders.2015. URL: <https://www.healthquality.va.gov/guidelines/MH/sud/VADoDSUDCPGRevised22216.pdf>

Внесок авторів. Автори зазначають про рівний внесок в написання роботи.

Всі автори прочитали й погодились з опублікованою версією рукопису.

Фінансування /Funding:

Це дослідження не отримало зовнішнього фінансування.

Заява про доступність даних / DataAvailabilityStatement

Вся інформація знаходиться у відкритому доступі.

Конфлікт інтересів /ConflictsofInterest Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Робота надійшла до редакції 19.05.2024 року.

Рекомендована до друку на засіданні редакційної колегії після рецензування.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ БІОЛОГІЇ ТА МЕДИЦИНИ	EXPERIMENTAL AND TEORETICAL ASPECTS OF BIOLOGY AND MEDICINE
Прейс Н. І., Савицький І. В. ВИВЧЕННЯ МЕХАНІЗМІВ АНГІОГЕНЕЗУ ЗА УМОВ ЗМОДЕЛЬОВАНОЇ ДІАБЕТИЧНОЇ РЕТИНОПАТІЇ145	Preys N. I., Savytskyi I. V. STUDY OF MECHANISMS OF ANGIOGENESIS UNDER CONDITIONS OF SIMULATED DIABETIC RETINOPATHY145
Степанов Г. Ф., Вастьянов Р. С. Дімова А. А., Васильєва А. Г. ВПЛИВ РІЗНИХ ДОЗ ІОНІЗУЮЧОГО ОПРОМІНЕННЯ НА ДИНАМІКУ МАСИ ТІЛА ТА СТАН СИСТЕМИ КРОВІ ТВАРИН149	Stepanov G. F., Vastyanov R. S. Dimova A. A., Vasilyeva A. G. THE INFLUENCE OF IONIZING RADIATION DIFFERENT DOSES ON THE BODY WEIGHT DYNAMICS AND THE BLOOD SYSTEM OF ANIMALS.149
Волкославська В. М. ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВУЗЬКОСПЕКТРОВОЇ UVB-ТЕРАПІЇ У ХВОРИХ НА ХРОНІЧНІ ДЕРМАТОЗИ157	Volkoslavska V. M. DETERMINATION OF NARROW SPECTRUM UVB THERAPY EFFICIENCY IN CHRONIC DERMATOSES PATIENTS157
Аппельханс О. Л., Матюшенко П. М. ЗМІНИ ЕМОЦІЙНИХ РЕАКЦІЙ В ДИНАМІЦІ ХРОНІЧНОГО НЕПЕРЕДБАЧУВАНОГО СТРЕСУ В ЩУРІВ ЗА УМОВ МОДУЛЯЦІЇ АКТИВНОСТІ МОНОАМІНЕРГІЧНИХ НЕЙРОМЕДІАТОРНИХ СИСТЕМ162	Appelhans O. L., Mathysenko P.M. CHANGES OF EMOTIONAL REACTIONS IN THE DYNAMICS OF CHRONIC UNPREDICTABLE STRESS IN RATS IN CONDITIONS OF MODULATION OF THE MONOAMINERGIC NEUROMEDIATOR SYSTEMS ACTIVITY162
ОГЛЯДИ ЛІТЕРАТУРИ	REVIEWS
Гладчук І. З., Тарновська Г. П. РЕПРОДУКТИВНЕ ЗДОРОВ'Я ЖІНОК ТА ВПЛИВ НА НЬОГО ВІЙНИ В УКРАЇНІ172	Gladchuk I., Tarnovskaya G. WOMEN'S REPRODUCTIVE HEALTH UNDER THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE172
Бабієнко В. В., Шанигін А. В. Рожнова А. М. НУТРИТИВНА КОРЕКЦІЯ ДЕФЦИТУ ВІТАМІНУ D У ДОРОСЛИХ: СУЧАСНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.....178	Babienko V. V., Shanyhin A.V. Rozhnova A. M. NUTRITIONAL CORRECTION OF VITAMIN D DEFICIENCY IN ADULTS: CURRENTRECOMMENDATIONS.....178
Асєєва Ю. О., Аймедов К. В. Яцишина А. М. ВПЛИВ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС БОЙОВИХ ДІЙ188	Asieieva Yuliia, Aymedov Constantyne Yatsyshyna Anastasia THE IMPACT OF PSYCHOACTIVE SUBSTANCES ON THE PSYCHOLOGICAL STATE OF MILITARY PERSONNEL DURING COMBAT OPERATIONS188